

DERLEME

Kavram Analizi: Sağlığı Geliştirme Modelinin Okul Sağlığına Uyarlanması*Rasiha GÜLER¹, Çiğdem Müge HAYLI²***ÖZ**

Sağlığın geliştirilmesi, kişilerin sağlıklarını en iyi şekilde ve en kaliteli biçimde yönetme sürecidir. Pender'e göre sağlığı geliştirme; kişilerin kendi sağlık sorumluluklarını almaları, dengeli beslenmeleri, düzenli fiziksel aktivite yapmaları ve yaşadıkları stresi yönetebilmeleridir. Okul ortamı, çocukların sağlıklarını en kaliteli biçimde yükseltmek ve sağlıklı toplumlar yaratmak için en uygun ortamdır. Bu konumda okul sağlığı hemşireleri büyük görevler üstlenmişlerdir. Sağlığı geliştirme modeli ilgili literatürde Türkçe olarak herhangi bir kavram analizine rastlanmamıştır. Bu nedenle kavramı açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Bu çalışmada, Pender'in sağlığı geliştirme modeli kullanılarak, "okul sağlığının geliştirilmesi" kavramının anlamını açıklığa kavuşturmak ve okul sağlığı hemşirelerinin, sağlığı geliştirme modeli temelli hemşirelik etkinliklerinin oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Hemşirelik, Okul, Okul Hemşireliği, Sağlığı Geliştirme, Sağlık

Concept Analysis: Adapting Health Development Model To School Health*Rasiha GÜLER¹, Çiğdem Müge HAYLI²***ABSTRACT**

Health promotion is the process of managing people's health in the best way possible. Improving health according to Pender; people's taking their own health responsibilities, eating a balanced diet, doing regular physical activity and managing the stress they experience. School environment is the most suitable environment to raise the health of children in the highest quality and create healthy societies. In this position, school health nurses have undertaken major tasks. No concept analysis in Turkish has been found in the literature on this concept. Therefore, it is necessary to clarify the concept. The purpose of this study is to clarify the meaning of the concept of school health promotion by using Pender's health promotion model and to create nursing activities based on the health promotion model of school health nurse.

Keywords: Health, Health Promotion, Nursing, School, School Nursing

¹ Doğu Akdeniz Üniversite-Halk Sağlığı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, KKTC Gıme Akçiçek Hastanesi Pediatri/Dahiliye Servis Sorumlusu Hemşiresi

² Kıbrıs İlim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Programı Öğretim Görevlisi

Sorumlu Yazar: Çiğdem Müge HAYLI

E-posta adresi: cigdemhayli@csu.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-7630-9619

Gönderi Tarihi: 31.05.2020

Kabul Tarihi: 15.06.2020

GİRİŐ

Sağlığın geliştirilmesi kavramı, hastalıkların önlenmesinden çok, bireyin iyilik düzeyinin artmasını ve bu düzeyin korunmasıdır. 21. yüzyılda sağlığı geliştirme kavramı, bireyin kaliteli ve olumlu sağlık davranışlarını sürdürmesi olarak tanımlanmaktadır (1). Sağlığın geliştirilmesi; kişinin sağlığının sürdürülmesi ve sağlık davranışlarının devam ettirilmesi olarak tanımlanmıştır. Sağlığı geliştirme davranışları içerisinde; öz-etkililik, kişinin kendi sağlığının sorumluluğu, düzenli aktivite, dengeli beslenme, arkadaşlık ilişkileri ve stres yönetimi yer almaktadır. Pender'in sağlığın geliştirilmesi teorisi, kişinin geçmişini ve kendisini nasıl algıladığını değerlendirerek bireye bütüncül bir yaklaşım sunar (2). Hemşirelerin, sağlığın korunması ve geliştirilmesindeki rolü giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle okul sağlığı hemşiresinin çocukların sağlıklarının sürdürülmesinde rolü büyüktür. Okul ortamı, çocukların hem fiziksel hem de sosyal açıdan sağlığını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca çocukların sağlık konusunda olumlu tutum ve davranışlarının geliştirilmesine ve sağlık hizmetlerinin en iyi şekilde uygulanmasına elverişli bir ortamdır. Bu nedenle okul sağlığı kavramını açıklığa kavuşturmak faydalı olacaktır. Bu çalışma, Pender tarafından geliştirilen süreci kullanarak, mevcut bir sağlığın geliştirilmesi kavramının anlamını açıklığa kavuşturmak için bir kavram analizi geliştirmektedir.

Walker ve Avant tarafından önerilen yöntem bu kavram analizine rehberlik etmiştir (3). Bu nedenle okul ortamı çocukların sağlığının geliştirilmesinde büyük öneme sahiptir. Günümüzde pek çok öğrenci farklı sağlık sorunları yaşamakta ve bu şekilde okul yaşamına devam etmektedirler (4). Okul sağlığı hizmetleri; öğrencilerin ve okulda bulunan personellerin sağlık taramalarının yapılması, sağlıklı bir okul yaşamının ve ortamının sağlanması, sürdürülmesi ve topluma sağlık eğitiminin verilmesi gibi birçok hizmeti içermektedir. Okul sağlığı hizmetlerinin amacı okul çağındaki tüm çocukların en iyi fiziksel, zihinsel ve çevresel sağlığa ulaşmalarını sağlamak, mevcut sağlıklı durumlarını sürdürmek, böylece çocukların ve toplumun sağlık bakım kalitesini yükseltmektir (5). Okul sağlığı hizmetlerinin her aşamasında okul sağlığı hemşiresi büyük rol oynamaktadır.

Okul sağlığı hemşiresi; öğrencilerin sağlık risklerinin belirlenmesinde, bunun için sürekli taramaların yapılmasında, öğrencilerin sağlıklarının geliştirilmesinde, düzenli kontrollerinin yapılmasında, sağlıklı ve olumlu sağlık davranışlarının kazandırılmasında önemli bir konumda bulunmaktadır (6).

Pender'in sağlığı geliştirme modelinin okul sağlığına uyarlanması

1) Kavram seçimi: Bu çalışmada "sağlığı geliştirme" kavramı seçilmiştir.

2) **Kavram analizinin amacı:** Sağlığın geliştirilmesi kavramının tanımlanması ve etkinliğinin en iyi şekilde sağlanmasıdır.

3) **Kavramın kullanım alanlarının belirlenmesi:** Walker ve Avant'ın geliştirdiği kavramın kullanım alanlarının belirlenmesi, hemşirelerin bu kavrama ilişkin ortak görüş geliştirmesidir. Hemşirelik alanında kavramın incelenmesi ve açıklanmasına katkı sağlar. Kavramın mevcut kullanılan alanlarının anlaşılması amacıyla; sağlık alanında ve hemşirelik alanındaki tanımları incelenmiştir (7).

Sağlığın tanımı: Dünya Sağlık Örgütü (WHO)' ne göre, bireyin fiziksel ruhsal ve sosyal olarak tam iyilik halinde şeklinde tanımlanmıştır (8). Miller ve Keane sağlığı; kişinin yaşadığı çevrede kendine özgü potansiyellerinin tamamını ifade edebilmek için fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak iyi işlev görmek olarak ifade etmişlerdir (9). Türk Dil Kurumu ise sağlığı; vücut yapısı, esenlik, sağlık, afiyet ve sağ olma, canlı, diri olma durumu olarak tanımlamıştır (10).

Sağlığı geliştirmenin tanımı: Sağlığı Geliştirme" kavramı Marc Lalonde tarafında 1974 yılında yayımlanan; Sağlıkta Yeni Bir Perspektif" başlıklı makalesinde ele alınmıştır (11). Sağlığı geliştirme kavramının temeli, Ottawa' da 1986 yılında yapılan "1.nci Sağlığı Geliştirme Konferansı"nda atılmıştır. Bu konferansta; "insanların kendi sağlıkları üzerinde kontrol sahibi olmaları ve sağlık düzeylerini daha iyiye götürme mümkün kılma süreci" olarak açıklanmıştır. Kişilerin

bütüncül olarak sağlıklı olabilmeleri için çevreleriyle uyum içerisinde olmaları gerekmektedir (12).

O'Donnell, Amerika Sağlığı Geliştirme Dergisi'nde sağlığı geliştirme kavramını "insanların sağlık konusundaki arzuları ve kendi sağlıkları arasındaki ilişkiyi anlamalarını sağlayan, sağlıklarını yükseltmek için onları motive eden, en üst düzey ve en kaliteli sağlığa kavuşmada yaşam tarzlarını destekleyen bilimdir" şeklinde tanımlamıştır (13). Green, sağlığı geliştirme kavramını; 'sağlığı geliştirmek için yapılan davranış değişikliklerini sağlayan sağlık eğitimi ve diğer alanlardaki programların bileşimi' olarak tanımlamıştır (14). Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre gelişmiş ülkelerdeki ölümlerin büyük bir bölümü, uygun olmayan yaşam tarzına bağlı ortaya çıkan hastalıklardır. Sağlığı geliştirme, sadece hastalıklarla ve kişilerde olumlu sağlık geliştirme kavramlarıyla da açıklanamaz (15).

Bireyin içinde yaşadığı çevrenin, sağlığı üzerinde etkisi büyüktür. Bireylerin yaşayacakları sağlıklı bir çevrenin oluşturulması, bireylere sağlıklı ve olumlu davranışların kazandırılması ve kaliteli yaşam sürdürmelerinin sağlanmasında eğitim birimlerin sorumluluğu önemlidir. Ayrıca ülkelerdeki sağlığı geliştirme politikaları da önem kazanmaktadır.

Sağlığı geliştirme davranışı sağlanmadığı takdirde sağlığı geliştirmenin çok etkin olamayacağı söylenebilir (16). Sağlığı geliştirme

hedefini gerçekleştirmek için, öncelikle sağlık ön koşullarının yerine getirilebilmesi gerekmektedir. Sağlığı geliştirme programlarını uygularken bir eyleminin gerçekleştirilmesinde beş ana kriter bulunmaktadır:

1. Sağlıkta yürütülen politika düzeninin sağlanması,
2. Destek verici ortamlar oluşturma,
3. Toplu bir şekilde eylemlerin planlanması,
4. Kişilerin sağlık konusundaki yeteneklerinin kazandırılması,
5. Sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi.

Bu uygulamaların amacı, kişilere olumlu sağlık davranışlarını kazandırarak yaşam kalitelerini artırmaktır. Sağlık davranışı ise; sağlığı en üst düzeye çıkarma, hastalıkları en aza indirme veya önlemeye yönelik bireylerin uyguladığı etkinliklerdir (12).

Sağlık düzeyini en iyi seviyeye çıkarmak için bilgi, beceri, tutum ve olumlu davranışın kazanılması gereklidir (12). Yapılan araştırmalar sağlığı geliştirici davranışların henüz istediğimiz düzeyde olmadığını ancak düzeyin artırılabilirliğini göstermektedir (16,17).

Sağlığın geliştirilmesi ile ilişkili kavramlar:

Sağlık davranışı: Gochman'a göre sağlık davranışı; sağlığı koruma, sağlığı yeniden kazanma ve iyileştirmeyle ilişkili olan kişinin inançları, değerleri, motivasyonu, sağlık algıları ve diğer bilişsel faktörleri, davranışları, eylemleri ve alışkanlıklardır(18).

Sağlık algısı: Bireyin kendi sağlığına ilişkin kendi duygu, düşünce, önyargı ve beklentilerinin bir bileşimi' olarak tanımlanabilir (19).

Sağlık eğitimi: WHO' ya göre sağlık eğitimi; bireylere sağlıklı yaşam biçimi için alınması gerekli önlemleri benimsetmeye ve uygulamaya inandırmak olarak tanımlanmaktadır (15).

4) Kavramın tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesi: Sağlığın geliştirilmesi kavramının tanımlarından yola çıkarak bazı alt kavramlar ortaya çıkarılmıştır. Bu kavramlar algılama, öz etkililik, yaşam kalitesi, benlik saygısı ve kendine güven kavramlarıdır (20).

Bilişsel özellikler ve deneyimler;

Önceki davranışlar; Öğrencinin beslenme, uyku, hijyen, fiziksel aktivite, çevresel faktörler, ruhsal özellikler, iletişim konularında tam bir iyilik hali sağlığının gelişimini olumlu yönde etkiler (21).

Kişisel faktörler; Sağlık sorunları genellikle okul çağında görülmekte ve öğrencinin sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır. Sağlık sorunlarının azaltılması ve sağlığın geliştirilmesi için öğrenciye ve ailesine eğitimlerin verilmesi gerekmektedir (22).

Algılanan fayda eylemi; Sağlığın geliştirilmesi için fiziksel, duygusal ve davranışsal olarak öğrencinin tüm gereksinimlerine yönelik sağlık eğitimleri verilmesi gerekmektedir (23).

Algılanan engel eylemi; Okul çocuklarında genellikle hijyen yetersizliği, obezite, uyku

problemleri, anemiler, diyabet gibi sağlık sorunları görülmektedir (24). Ailelerin bu konularda destek göstermesi ve uyumlu davranması önemlidir. Aileler iş birliği içerisinde olmazsa sağlığın gelişimi engellenebilir (24).

Özetkililik algısı: Sağlık eğitimlerinin düzenli yapılması, öğrencinin olumlu davranış değişiklikleri geliştirmesini ve kendine güvenmesini sağlar (25).

Faaliyete bağlı etki: Sağlık eğitimleri ile sağlığın gelişimi desteklenir (25).

Kişilerarası ilişkiler: Öğrencilerin ailelerine ve öğretmenlerine sağlığın geliştirilmesi konusunda eğitimler verilmelidir (22).

Durumsal etkiler: Sağlık sorunları öğrencilerin, akademik başarısını da etkilediği için ailelerde stres yaratır (6).

Davranış çıktısı: Sağlık eğitimleri ile çocuğun bilişsel duygusal ve davranışsal olarak sağlığının geliştirilmesinin sağlanması ve çocuğa olumlu sağlık davranışları kazandırılmasıdır (26).

5)Model vakanın oluşturulması: Bir ilkokulda 4.sınıf öğrencisi olan A.G. isimli öğrencinin yapılan sağlık taramalarında uyku düzeninde bozukluk ve hijyen yetersizliği saptanmıştır. Bu konularda okul sağlığı hemşiresi, sürekli sağlık eğitimleri vererek, hem ailelerle hem de öğretmenlerle iş birliği içinde olarak çocuğun sağlığının geliştirilmesini sağlamıştır. Yapılan eğitimlerden sonra (6 ay) çocuğun uykusunun

düzenlendiği ve uygun hijyen alışkanlıklarının kazandırıldığı saptanmıştır. Böylece çocukta kendine güven, öz etkililik, yüksek benlik saygısı gelişmiştir (24).

6)Sınırdaki ve karşıt vakanın oluşturulması: Aynı örnekte A.G. isimli öğrencinin sağlık taramaları yapılmış, tespit edilen sorunlar için herhangi bir sağlık eğitimi yapılmamış ve öğrenci takip edilmemiştir. Öğrencinin sağlığının gelişimi okul sağlığı hemşiresi tarafından desteklenmemiştir. Öğrenciye olumlu sağlık davranışı kazandırılmamıştır. Okul sağlığı hemşiresi rollerini kullanmamıştır. Aile ve öğretmenlerle iş birliği yapmamıştır (24).

7) Kavramla ilgili hazırlayıcı faktörlerin ve sonuçların belirlenmesi: Hazırlayıcı faktörler, kavramın ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayan özelliklerdir. Sağlığı geliştirmek için gerekli olan bu faktörler; öğrencinin kişilik özellikleri, çevresel özellikler, kültürel özellikler, biyolojik ve ruhsal özellikler, önceki deneyimler, iş birliği (aile, öğretmenler ve hemşire ile) okul sağlığı hemşiresinin tüm rollerini kullanmasını içermektedir. Ortaya çıkan sonuçlar ise; olumlu sağlık davranışı, başarılı olma, öz etkililik, kendine güven, yüksek benlik saygısı, artmış yaşam kalitesi gibi kavramlardır (24).

8)Kavramın ölçüm yollarının belirlenmesi: Sağlığın geliştirilmesi kavramını ölçmek amacıyla çeşitli modeller kullanılmaktadır. Belirtilen modeller, okul sağlığı hemşireliğinin okulda

öğrenci sağlığının geliştirilmesinde yararlı olacaktır.

Sağlığı geliştirme kavramının belirlenmesinde en çok kullanılan teori ve modeller;

- İyilik Modeli (Travis,1998)
- Özbakım Modeli (Orem,1972)
- Pender'in Sağlığı Geliştirme Modeli (Pender,1996)
- Sağlık İnanç Modeli (Hochbaum, Leventhal, Kegeles, Rosenstock,1950)
- Nedenli Davranış Teorisi (Azjen ve Fishbein,1980)
- Sosyal Bilişsel Teori / Sosyal Öğrenme Teorisidir. (26).

SONUÇ

Okul sağlığı hemşireleri, öğrencilere olumlu sağlık davranışlarının kazandırılmasında ve okul sağlığı hizmetlerinin yürütülmesinde önemli role sahiptirler. Çocuklarda sağlığın geliştirilmesi okul sağlığı hemşiresinin birinci sorumluluğudur. Bu sebepten dolayı okul sağlığı hemşirelerinin sağlığın geliştirilmesi kavramını bilmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Okul sağlığı hemşireleri, okullarda sağlığın geliştirilmesi dersinin sağlıklı nesiller yetiştirmede önemli olduğunu bilmeli, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı iş birliği ile eğitimlerde yer almasını sağlamalıdır.

KAYNAKLAR

1. Bahar Z, Açıl D. Sağlığı geliştirme modeli: kavramsal yapı. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 2014 Ocak; 7(1): 59-67.
2. Pender Nola J, Murdaugh, CL, Parsons MA. The health promotion model. Health promotion in nursing practice, 2006 Nisan; 4: 59-79.
3. Maben J, Clark Jill M. Health promotion: a concept analysis. Journal of advanced nursing, 1995 Aralık; 22(6): 1158-1165.
4. Bahar Z, Haney M. Son on yılda okul sağlığı hemşireliğinde yapılan araştırmaların incelenmesi. Türkiye Klinikleri Public Health Nursing-Special Topics, 2016 Aralık; 2(1): 109-115.
5. Ceylan S, Turan T. Bir ilköğretim okulunda okul sağlığı hemşireliği uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 2009 Aralık; 4(12): 36-49.
6. Koçoğlu D. Kapsamlı okul sağlığı hemşireliği hizmetlerinin öğrencilerin akademik performansına etkisinin değerlendirilmesi. 2011 Aralık; 8-10.
7. Uysal G, Çıtak E. Kavram analizi: eleştirel düşünme. Hemşirelik Eğitim Ve Araştırma Dergisi, 2012 Aralık; 9(3):3-9.
8. Kesgin C, Topuzoğlu A. Sağlığın tanımı: başa çıkma. 2006 Ekim; 3: 47-49.
9. Keane CB, Miller BF. Encyclopedia and dictionary of medicine, nursing, and allied health. Saunders, 1992 Nisan; 92-95.
10. Kurumu Türk Dil. Türk dil kurumu sözlüğü. Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2005 Şubat.
11. Lalonde MA. New perspective on the health of Canadians. www.phac-aspc.gc.ca/ph-sp/phdd/pdf/perspective.pdf, 1974. Erişim Tarihi; 12.01.2020.
12. Charter O. Ottawa Charter for health promotion. In: First international conference on health promotion. 2008 December: 17-21.
13. O'donnell M. Definition of health promotion 2.0: embracing passion, enhancing motivation, recognizing dynamic balance, and creating opportunities. 2009 April; (23):6.
14. Green LW, Kreuter MW. Health promotion as a public health strategy. 1990 Januray; 11(1): 319-334.
15. World Health Organization. Quality control methods for medicinal plant materials. World Health Organization, 2009 March.
16. Ayaz S, Tezcan, Akıncı, F. Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışları. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2005 Haziran; 9(2): 26-34.
17. Açıksöz S, Uzun Ş, Arslan F. Hemşirelik öğrencilerinin sağlık algısı ile sağlığı geliştirme davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Gülhane Tıp Dergisi. 2013 Eylül; 55(3):181-87.
18. Bussey K. identity development. In: Handbook of identity theory and research. 2.Eds. Newyork: Springer; 2011.
19. Çapık C. Yoksul ve yoksul olmayan kadınlarda sağlık algısını etkileyen etmenlerin incelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. İzmir, 2006.
20. Schwarzer R, Fuchs R. Self efficacy and health behaviours. Research and practice with social cognition models. 1995: 259-288.
21. Şahinöz T, Şahinöz S, Kıvanç, A. Sağlığı geliştirmenin en kolay yolu: Okul sağlığı. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2017 Haziran; 6(4): 303-312.
22. Altuntaş S, Baykal Ü. Okul hemşirelerinin iş, iş ortamı, rol ve sorumluluklarına yönelik görüşleri. Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi (HEAD). 2012 Temmuz; 9(1): 43-50.
23. Güler G, Kubılay G. Bir ilköğretim okulu öğrencilerinin fiziksel bakım sorunlarının belirlenmesi. Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 2004; 26(2): 60-65.

24. Ulupınar Alıcı S, Sarıkaya Ö. Sağlık Davranışlarının Geliştirilmesinde Yaşantılayarak Öğrenme Uygulaması. 2009; 2 (3):95-101.
25. Gürbüz K. Olumlu sağlık davranışları kazandırılmasında okul sağlığı hemşireliği uygulamaları. Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
26. Çıtak E, Uysal G. Kavram analizi: Eleştirel düşünme. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi. 2012 Haziran; 9(3): 3-9.